

საეკლესიო საკუთრების შესახებ დასავლეთ
საქართველოში
(XVII–XVIII სს. ქართული ისტორიული
დოკუმენტების მიხედვით)

გვიანფეოდალური ხანის ქართული ისტორიული დოკუმენტური მასალა უხვად გვაწვდის ცნობებს საეკლესიო საკუთრებაში მყოფი დუქნებისა და ყმა-ვაჭრების საქმიანობისა და მათი უფლება-მოვალეობების შესახებ.

ეპარქიისათვის შემოსავლის მომტანი სავაჭრო-სახელოსნოები და ყმა-ვაჭრები საეკლესიო კუთვნილებაში შეწირულების ან ნასყიდობის გზით ექცეოდა. ტაძარი ცდილობდა გაეზარდა თავისი ქონება და დუქნები, ქარვასლები და ყმა-ვაჭრები შეემატებინა.

სამეფო ხელისუფლება, ეკლესიის ინტერესებიდან გამომდინარე, ცდილობდა საეკლესიო ქონების დაცვას: “ვცან შენი ტაძარი მომსახურე ვაჭართაგან მოკლებულიყო და არას ადგილიდან საკმეველი არ მიერთმეოდა და შევწირე... მოსახლე ურია ვაჭრები” — ვკითხულობთ 1792წ. შეწირულების წიგნში სარდალ გიორგი წულუკიძისა ნიკორწმინდისადმი (ს. კაკაბაძე, I, 1921, გვ. 100).

ანალოგიური შინაარსისაა იოსებ მროველის შეწირულება ხონის ეკლესიისადმი: “ეკლესიის შემოსავალს დაკლებოდა და სანთელ-საკმეველითა და იარაღით მოკლებულიყო. ახლა მეფე სოლომონ... ეს სამთავრო ეპისკოპოსის ეკლესია და მამული და ნახევარი ბაჟი მიბოძა” (ცენტრალური საისტორიო არქივი, 1448, ფონდი 1515).

სხვა საბუთით, სარდალი გიორგი წულუკიძე ცდილობს დაიცვას საეკლესიო ქონება — XVIII ს. II ნახევრით დათარიღებულ გიორგი წულუკიძის გაფრთხილების წიგნში ვაჭრებისადმი, ვკითხულობთ: “მონასტრის ადგილში ქუთათურმა ვაჭარმა სომეხი იყოს თუ ურია, ან სხვა რჯული ვინმე ვაჭარი, უკითხავად არ დაეცილოს მონასტრის მიწა-წყალსა, როგორც ეს საფიცარში სწერია, ისე ემსახუროს მონასტერს” (ებრაელთა მუზეუმის შრომები, I, 1940, გვ. 216).

ეკლესიებისადმი ყმა-ვაჭართა პირველი შემწირველი მეფე, მისი ოჯახი და ფეოდალური არისტოკრატია იყო. გავეცნოთ ისტორიულ საბუთებს იმერეთის სამეფოს მაგალითზე: ხულის (დუქნის) ქირას სწირავს იმერეთის მეფე ალექსანდრე V გელათს (ს. კაკაბაძე, I, 1921, გვ. 119); 1789წ. შეწირულების წიგნში იმერეთის მეფე სოლომონ II-მ გელათს შესწირა ქუთაისში მდებარე “ურია” და სომეხი ვაჭრები (ს. კაკაბაძე, I, 1921, გვ. 95); 1782წ. დათარიღებული საბუთით, გულქან დედოფალი სწირავს მიძინების ტაძარს ხულების ქირას (ცენტრალური საისტორიო არქივი, 1448, ფონდი 1057).

აქვე საქტიროდ მივიჩნევთ ტერმინ — ხულის განმარტება. აღნიშნული ბერძენის დასავლეთ საქართველოში ხულა დუქნის მნიშვნელობით ინმარებოდა.

ხულას უწოდებდნენ ერთი მხრივ საკუჩნაოს, პროდუქტის შესანახ ადგილს, ასევე სავაჭროს, ღუქანს, „სახლი სავაჭროს სადები“ — განმარტებულია სულხან საბას ლექსიკონში.

თბილისსა და გორში არსებული ღუქნების სტრუქტურისა და აგებულების შესახებ ისტორიული საბუთები ვრცელ მასალას გვაწვდიან. ცნობილია დაახლოებით მათი მოცულობა, ღუქნების სიგრძე საშუალოდ 17 – 20-დან 10 – 4 აღღამდე მერყეობს (შ. მესხია, II, 1983, გვ. 50; ცენტრალური საისტორიო არქივი, 1450, ფონდი 18, საქმე 17).

ამდენად, ამ პერიოდის ქალაქის ღუქნები მცირე ზომის სავაჭრო-სახელოსნო ნაგებობებს წარმოადგენდა.

მსგავსი ცნობები დასავლეთ საქართველოში არსებული ხულების სტრუქტურული აგებულების შესახებ საბუთებში არ მოიპოვება, მაგრამ ნათელია, რომ განსახილველი ხანის ქუთაისური ხულებიც ასევე მცირე ზომის სავაჭრო-სახელოსნოები იყო.

დოკუმენტების მიხედვით, თბილისში გაყიდული ღუქნების საშუალო ფასი დაახლოებით 25 თუმნიდან 40 – 60 თუმნამდე, ხოლო მაქსიმალური ფასი 200 თუმანს აღწევდა.

დასავლურქართული დოკუმენტების მიხედვით, ხულების გასაყიდი თანხის საშუალო ფასი 200-300 მარჩილია [მარჩილი — 3 აბაზი. დ. ჩუბინაშვილის ქართულ-რუსული ლექსიკონი, 1984].

ღუქნის მფლობელი ან ღუქანზე მოვაჭრე ხელოსანი დაბეგრძილი იყო სხვადასხვა გადასახადით.

ყმა ვაჭარი ან ხელოსანი მონასტერს თავისი ხელობით კი არ ემსახურებოდა, არამედ ხელობიდან ან ნავაჭრიდან მიღებული შემოსავლით (შ. მესხია, II, 1983, გვ. 345); განსხვავებით სამეფო და საბატონო მეღუქნეებისაგან, საეკლესიო ყმებს გადასახადად სანთელ-საკმეველი ეღოთ.

XVIII ს. დასავლეთ საქართველოში ხულის ქირა თვეში მარჩილის ტოლია. ასეა მითითებული შეწირულების წიგნში გელათისადმი, სადაც ვკითხულობთ: “შეგვიწირავს ერთი ხულის ქირა თვის თავზედ, თითოს ქირას მარჩილს წინამძღვარი აიღებდეს”. იმავე საბუთზე გვიანი მინაწერია: გულქან წულუკიძე სწირავს ანდრია მოციქულის ეკვდერს თითო მარჩილს ხულის ქირას (ს. კაკაბაძე, I, 1921, გვ. 125)

ხულის ქირის იგივე ოდენობაა დასახელებული გულქან დედოფლის შეწირულების წიგნში მიძინების ეკლესიისადმი: “შემოგწირეთ ჩვენი მოსართმევი თვეში ერთი მარჩილი სანთლისა და საკმევის ფასად” — ვკითხულობთ 1782წ. დათარიღებულ საბუთში (ცენტრალური საისტორიო არქივი, 1448, ფონდი 1050).

სავაჭრო საქმიანობას აბრკოლებდა საქართველოში არსებულ საბაჟოთა სიმრავლე. ცალკეულ სათავადოებსა და საეკლესიო ცენტრებში არსებული შიდა საბაჟო სისტემა ცენტრალური ხელისუფლების სისუსტის მაჩვენებელი იყო.

დოკუმენტურ მასალაში ხშირად ვხვდებით ბაჟის შეწირულობებს. ეკლესია-მონასტრების კუთვნილებად იქცეოდა საბაჟოების ან საბაჟო შემოსავლების მნიშვნელოვანი ნაწილი.

XVIII ს. შავიზღვისპირეთის საბაჟო შემოსავლის გარკვეული წილი კათალიკოსს ეკუთვნოდა. ხორგას საბაჟოზე ბაჟს დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსი აწესებდა (ე. ოაყაიშვილი, I, 1889, გვ. 43).

1628 წ. ლევან დადიანს შეუწირავს ბიჭვინთის საბაჟოდან გადასახადი კათალიკოსისათვის (ს. კაკაბაძე, I, 1921, გვ. 45-47); “რიონზედა, ქალაღიდის ბაჟი” კი დადიანს ზოფის ღვთისმშობლის ტაძრისათვის გადაუცია (ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი Hd-2921). ოდიშის საბაჟო და წელიწადში 50 ჟილა მარხილი, ასევე ზუთხის ათისთავი, შესწირა კაცია დადიანმა საირმის ეკლესიას (ს. კაკაბაძე, II, 1921, გვ. 29). მონასტრის მფლობელობაში გადადის პალასტომის შემოსავლის ათისთავი და ფოთის ბაჟის ნაწილი (ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი Hd-5056) და ა. შ.

XVIII ს. საქართველოში დაწინაურდა სამღებრო საწარმოები. ნ. ბერძენიშვილმა ნაწარმოში “სამღებროთა შესახებ XVIII ს. საქართველოში” შეისწავლა სამღებროების როლი და მნიშვნელობა ფეოდალური ხანის საქართველოს ეკონომიკურ ცხოვრებაში. სამღებროებიდან შემოსავალი სამეფო ხაზინისათვის მნიშვნელოვან წილს წარმოადგენდა. იმერეთის სამეფოში სამღებროები იჯარით გაიკეცმოდა. 1810წ. ქუთაისის სამღებრო 850 მანეთად გაიცა იჯარით. შემოსავალი სხვა წლებში მნიშვნელოვნად გაიზარდა.

შემოსავლის მომტანი საწარმოებით ეკლესია დანტერესებული იყო და ზოგჯერ, შეწირულების სახით, სამღებრო შემოსავალი ეკლესიების კუთვნილება ხდებოდა.

XVIII ს. ეკლესია ყმა ხელოსნისაგან და ვაჭრისაგან უშუალოდ ფულის მიღებას ჯერ კიდევ ამჯობინებდა სანთელი და საკმეველი მიეღო (შ. მესხია, 1983, გვ. 346). ვალდებულება, ძირითადად, ხელობიდან და ნავაჭრიდან მიღებული პროდუქციითა და სათანადო რაოდენობის სანთლის მიტანაში გამოიხატებოდა.

1789წ. საბუთში (შეწირულების წიგნი სოლომონ II გელათისადმი) ჩამოთვლილია მეფის მიერ გელათის მონასტრის შეწირული “სამი მოსახლე კოკიასვილები” და “ერთი მოსახლე სომეხი”, შემდეგ განმარტებულია: “ამ ვაჭრებს დავადევით ბეგრად.... ურიას კოკიასვილს თუთხბეტი მარჩილი თეთრი, ლიტრა სამთელი, მეორეს მოსახლე კოკიასვილს დანილას დავადევით თუთხბეტი მარჩილი თეთრი და ერთი ლიტრა სამთელი”, მესამე მოსახლე კოკიასვილი იხდის: “დავადევით იოსებას რვა მარჩილი თეთრი და ნახევარი ლიტრა სამთელი”. ვაჭრების ბეგარა რომ ქონებრივი ცნხით, სავაჭრო საქმის მომგებიანობით განისაზღვრებოდა, ამის დასტურს თვით საბუთი იძლევა, სადაც ვკითხულობთ: “გენათელმა ვაჭრების საქმე გასინჯოს და თუმც შეიმატონ, ბეგარასაც მომატოს, წირვის საქმე მომატებულის მსგავსათ განუწესოს, თუ დაიკლოს, ბეგარასაც ისე შეზავებით ააღებინოს” (ს. კაკაბაძე, II, 1921, გვ. 95).

განსახილველი ხანის საქართველოს ქალაქებში პერიოდულად იმართებოდა დიდი ბაზრობები. იმერეთში, დაბა ზონის ცნობილ ბაზრობაზე, “ყოველ პარასკევს ეკლესიის ვჯრდით დიდ მოედანზე” თავს იყრიდა მყიდველი და გამყიდველი (გიულდენშტედტის მოგზაურობა, I, 1962, გვ. 153-5.). აქ მოსულ ვაჭარს ზონელი ეპისკოპოსისათვის უნდა გადაეხადა ბაჟი ერთი აბაზის ოდენობით (ს. კაკაბაძე, II, გვ. 37-8).

ყმა ვაჭარი დაბეგრული იყო, ძირითადად, იმ პროდუქციით, რითაც ვაჭრობდა; ასე მაგალითად, სომეხი ვაჭარი გელათს უხდის: “ოროლი ჩარეკი ბამბა სანთლის გულათ” (ს. კაკაბაძე, II, გვ. 65).

ამდენად, საეკლესიო ყმა ვაჭრებს ეკლესიის მიმართ სანთელ-საკმეველი ვეალებოდა, ეკლესიის შემოსავალი იყო კუთვნილი საბაჟო გადასახადი. საეკლესიო

ვაჭარი და ხელოსანი უხდიდა ტაძარს ნავაჭრი პროდუქციიდან განსაზღვრულ ნაწილს. XVIIIს. II ნახევრის ისტორიულ დოკუმენტებში ჩანს ფულადი საეკლესიო გადასახადი და მისი მოცულობა ზრდის ტენდენციით ხასიათდება.

ლიტერატურა

ნ. ბერძენიშვილი, 1973 - ნ. ბერძენიშვილი, სამღებროთა შესახებ XVIIIს. საქართველოში, მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. I, ტფ., 1937.

გიულდენშტედტი, 1962 - გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, I, 1962, ებრაელთა მუზეუმის შრომები, I, 1940.

ე. თაყაიშვილი, 1899 - ე. თაყაიშვილი, საქართველოს სიძველენი, I, ტფ., 1899.

ს. კაკაბაძე, 1921 - ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, I-II, თბ., 1921.

შ. მესხია, 1983 - შ. მესხია, საისტორიო ძიებანი, II, თბ., 1983.

მ. სამსონაძე, 1980 - მ. სამსონაძე, სოციალურ-ეკონომიკური ვითარება XIXს. I მესამედის საქართველოში, თბ., 1980.

RUSUDAN KASHIA**ON THE ISSUE OF CHURCH PROPERTY IN EAST GEORGIA**
(About Georgian historical document of XVII-XVIII centuries)

In late feudal period church property combined serf traders and trading-working houses. Cathedral tried to enlarge its property and gain small shops, serf traders and larger trading places. Number of materials noting about small shops and traders' work and their rights and duties are given by Georgian historical documents of XVII-XVIII.

The first donator of serf-traders to churches was the king, his family and feudal aristocracy. There are number of historical documents that king's government tried to protect church property and donated serfs, traders, small shops and workshops to church if it was needed.

The article gives the explanations of the term- khula (small shop). In that period khula had a meaning of small shop. Khula was the name of pantry, a place where products were stored and trading place, small shop as well.

Historical documents give us the notes about the structures and architecture of trading-workshops in Tbilisi and Gori. The documents say nothing about khulas in the west of Georgia, but analyzing small shops in Tbilisi gives the clear picture that khulas of Kutaisi of that period were the small trading-workshop buildings.

Historical materials give the full information about the prices of khulas on sale.

Traders working in khulas had different taxations. Serf trader or a workman served the church not by his handwork, but by the income taken from it, unlike king and feudal shop owners, the taxation of church serfs was candles and incense.

Church share was the income taken from customs taxations. We often meet customs donations towards churches and monks.

In XVII-XVIII church serf traders and workmen traded in khulas had shares given form traded production and candles and incense towards churches. In the historical documents of II half of XVIII century we can see the tendency of growing payment and its volume.